

I

A HIHETETLEN HADSEREG

1

Szélroham: Klorinda fürtjei a dombon, a fegyelmetlenül és szenvedélyesen hajladozó cserjék között, Tankréd csattogó pajzsa a fémes égen, patetikus táj. De változik: a domb nem felejtheti, hogy egy puritán város szelíd és komoly kertje kavargó rajta, szőlőkarók, mint dzsidák, vad bozót, nyugtalanul kanyargó sövények. A fény: sűrű és békés, ősz van, a domboldalon uralkodik a csönd. Sajnos, egyre több a gyorsan növő, fölületes és haszontalan akác, diófát, tölgyet nem nagyon ültetnek, bokor is egyre kevesebb, két szilvafa árválkodik, a lista végére értünk. Kertek, házak, utca, a Fellegvár bizonytalabb tere, legelő, néha bárányok is: körülhatárolt, szerves és érthető. Minden apróbb egység azonban külön jelentést rejt, például a lakók és mivesek történetét, konfliktusokat, a szomszédság játékos és változó viszonyait, el lehet gondolkozni a házak stílusán, a kerítések színén, azon, hogy miért neveztek el erre felé minden utcát kuruc nagyokról, a titkos ösvényen, amely kerülő nélkül, a gerincen a Kányafőig vezet, megkerülve Szent Donátnak vagy kicsodának mafla és összefirkált barokk szobrát, amely teljesen váratlanul bukkan fel egy erdőcske közepén – mindez hallatlanul bonyolult, a dülőnevek rendszerének feltárása is megérne egy tudós esztendőt; kiderül, milyen bölcsék is azok a nagy elmék, kik azt mondják, minden jelekkel zsúfolt és jelentéssel teli világban élünk.

Nekünk, egyszerű halandóknak is meg kell ezt éreznünk, ha nincsenek is eszközeink, és meg kell elégednünk az egyszerű felismeréssel. „És mind az ajtók és

azoknak oldalfái négyszögűek valának az ablakkal együtt, és egyik ablak a másiknak átellenébe volt mind a három renden.” Ezt a Templomról írták, amelyről mindenki tudja, hogy minden köve valamit jelentett, minden oszlop lelke egy-egy szárnyas és rettentő Kérub volt – s íme ezt is így írják le, ahogy egy ács írná le, ahogy egy kőműves, egy pallér, szóval: egyszerűen és magyarázóan. Ellenben a Titkos Történet mindent betölt. A tudomány (az *európai* tudomány) eltekint a jelentések történetétől, a történettől általában, teleológiai módon, tehát a sarktételeiben kifejeződő célnak megfelelően kiválaszt egyet, és azt változatlan értelemben használja: invarianciát keres. A „természetes beállítottság” (Husserl), a „természetes világnézet” (Max Scheler) általában nem válogat, illetve csak annyira, amennyire esetlegessége és elfogultsága kényszeríti: az egyes tárgyakhoz nem társít egyforma mértékben jeleket, történetet – így minden egyes személyes tudatban a viszonyok következtlen és összegubancolódott szövevénye jön létre, amely tulajdonképpen a princípium individuui, ez különbözteti meg az egyiket a másiktól. A természetes világnézetnek a tudománnyal és a magasrendű művészettel szemben megvan az az előnye, hogy *gazdag*: minden ponton újabb történettel találkozhatunk, meglepetések érhetnek, röviden – *itt van* mindaz, ami a *mesét* táplálja. A természetes világnézet szintjén a váratlan, a kaland: szabály. Vegyük a domboldalt példának: domborzat, civilizáció, éghajlat egy élő egységet alakított ki, ez az egység bizonytalan és fluktuáló határokkal rendelkezik, hozzáképzelhetem a Virágosvölgyet, vagy elválaszthatom tőle, és az egészről talán csak én tudok: Palocsay Zsigmond egy másik ilyen környék, „táj” költészetét műveli, amelyet a Békás és Borháncs között sejtek, a Nagy Gábor-tanyától balra, hermetikus költészet ez, mert *zárt*, *bezárult* ez a fa-víz-út sokszög, rejtjelei csak önmaguk által fejthetők meg, mert csak *azt* jelentik – talán értelmetlenség ez a művészet, én a Borjúmálon már alig hallom a hangját; és azt, hogy így be lehet zár-

közni egy kis tájegységbe, talán csak mi, kolozsváriak értjük. Íme, a különbséget látjuk itt meghatározónak, az egyedekre való széthullást, az *individuációt*. Ezért a különbségért utazunk, ezért próbálunk újakat, ezért szökünk meg hazulról, saját partikularitásunkat más környezetbe kell ágyaznunk, hogy kipróbáljuk: változik-e, hogy megragadjuk saját lényegünket ebben az ingó, remegő tükörben, ami a Város, az Erdő, a Tenger, a Sivatag, a Sarkvidék: az egyes ember életében az invariancia egyértelmű a kalanddal.

Ami a tudományban egy technika alkalmazása jelenségekre, egy bizonyos cselekedetsorban, az „életünkben”: a kaland. Ez a kaland persze lehet egy kert megművelése, bevetése tarkababban, s tovább, bableves készítése és elfogyasztása füstölt oldalassal vagy anélkül, vagy lehet éppenséggel a tudomány maga.

2

Beesteledett, sötét fénypontok, gépkocsik bársonyos zúgása, homályos veszélyérzet, találkozások, zene, élesen megvilágított tornyok, virág- és dohányillat, közeledünk a város mítoszához, amely a filmben már bizonyos sztereotip és mindenki által ismert formát öltött, úgyhogy elég pár jelzéssel utalni rá, fényreklámok, csevegő társaság belép egy ragyogó vendéglőbe, vagy kilép belőle, a klisé készen áll, benne az elviselhetetlenül hagyományos tartalom, Gyilkosság, Szerelem és a többi, de az izgató persze a város maga, érthetetlen kisvilágainak fel-felvillanásával, San Francisco kínai negyede, kínai feliratok, kifürkészhetetlen arcok, köztük fut, botladozik, zihál és vérzik a Magányos, a Kitaszított, szállongó újságoldalak között: mindannyian ismerjük ezt, a mozi mítosza annyira közös, hogy egy író (Mándy Iván) nyersanyagának használhatta legendafüzéréhez, mely úgy kezeli a húsz-harminc éves filmjeit, mint a görög tragikusok a trójai mondakört, igen, Hollywood bizonyos értelemben a

hétkapus Théba, a *Dolce vita* a lótuzevők szigetét juttatja az ember eszébe...

A mozi mítosza embert is alakít, mint hajdan az eposz volt a görögök tanítója: szerte láthatni Charles Bronson kőkemény arckifejezését a *Machine Gun Kelly* című gengszterfilmből, ezek igazítják meg a kalapjukat, és bizalmatlanul hunyorognak hozzá, mint John Wayne. A „természetes világnézet” másik jellemzője: befolyások és korrespondenciák, melyek észrevétlenül és szabálytalanul érvényesítik hatásukat. Minden változhat, percről percre, ahogy a befolyások és mitológiák rejtelmes kertjében a termés beérik, a gyümölcs lehull, csak az analógiák virágoznak örökön örökké. Minden hasonlít, a hasonlóságok rendezése a történetekben és mesékben rejlő legfontosabb gyönyörűség, szimmetriák kikristályosodása, jelentős tekintetek, villanások, eszméletlenség, csalás, vallomás, búcsú kavargásából elősejlő ritmus, amely valahol messze törvényre utal (találgatjuk, hogy így van-e), ezekben mozog az úgynevezett ember.

Ismétlem, mindebből mindig ki lehet emelni valamilyen egyértelmű objektumot, amely, akaratunknak engedelmessé, csak egy jelentést visel, és mindvégig megtartja ezt a jelentést, vagy ki lehet emelni a személyt, amely a másokkal való konfrontációban *egy valakinek* bizonyult, megérthetjük a tudomány göggyével az elemet, a vágy göggyével a lelket (de a *thümoszt*, nem a *pneumát*). Az igazságról azonban nem tudunk meg semmit. A Város mítoszában zavarossága és megfejthetlensége nem küszöbölhető ki egyszerűen úgy, hogy a Falu mítoszával helyettesítjük, az sem egyszerűbb. (Ha szebb is.) A mitikusan fölfogott „élő-eleven ember”, „hús-vér ember” nevében gyakran bírálták humanisták a tudományt, a természetes világnézet *gazdagságából* kiindulva: elfelejtették, hogy ez az előny csak számunkra-való, nem magán- és magáért-való. A történetek és sokszínű értelmezések bősége helyett a tudomány a módszer, az okfejtés és az eredmények bőségét kínálja, megtanulható és alkalmazható rendben. „Az élet” nem megtanul-

ható, igaz: de ez még nem bizonyítja feltétlenül felsőbbrendűségét. A moralisták szeretetre méltó következetlensége és kapkodása virágzik fölöttünk, mint valami óriási napraforgó.

3

Roland Barthes, a nagy francia tudós, *Structure du fait divers* című élelméjű tanulmányában leírja azt a megfigyelését, miszerint ha Lyonban meggyilkolnak egy felcsert, az *fait divers**, ha pedig egy nagykövetet vagy minisztert puffantanak le, az *hír*. Pedig a két tény, amelyet a sajtó ilyenformán két külön csoportba sorolt, egynemű: megöltek egy embert. Csak a *hír* esetében az esemény a közvetlen jelentésén túl még sok mindent hordoz, egy nagyobb közösség érdekeit implicálja, és beláthatatlanul sokféleképpen interpretálható, míg a *fait divers* esetében a teljes immanenciával állunk szemben, ezt kifejezi a merev közhelytár, amivel a napilapok osztályozzák: „crime passionnel”, „dettes”, „forcené”. Barthes elemzésével továbbmegy, nekünk elegendő ennyi. Láttuk, hogy az „életvilágban” (*Lebenswelt*, Husserl kifejezése) két egynemű tényt egészen egyszerűen az értelmezésnek (sőt: az értelmezés lehetőségének) milyensége szerint értékelnek. Nyilvánvaló, hogy ha Warhol kiállít egy konzervdobozt, vagy Beckett egy 35 másodperces magnetofonszalagról reprodukál egy emberi lélegzetvételt (*Breath*), vagy egy happening alkalmával az utcasarokon elégetnek egy ócska háromlábú széket, az értelmezésnek ez a nyilvánvaló, pontos vagy elmosódott lehetősége teszi a magukban közömbös tárgyakat és cselekményeket ékesszóló jelképekké.

Mi ez az értelmezés? Nyilván a kialakult értékhierarchiáknak az egyes objektumra eső része, de ezzel még nem mondtunk sokat. Minden tény maga után

* Magyarul kb. „színes”, „vegyes”, „innen-onnan”, kishír (sajtókifejezés).

hurcolja az „életvilágban” a jelentés koloncát, amely a különböző fogalmak terjedelmi körének metszeteiből (*carrefour des structures*) áll össze, s amelytől a modern művészet hol az *action gratuite*-tel, a jelentés nélküli cselekvéssel, hol az abszurdal, a bevallott képtelennel és értelmezhetetlennel vélt menekülni, de mint látjuk, hiába, a kritika és a közvélemény hamarosan a legkülönfélébb interpretációk garmadáját termelte ki, sőt kifejlődött az ósrégi társadalmi szatíra új formája, az ál-abszurd (például Mrožeké és Róžewiczé), amely egyenesen értelmezésre hív fel. Ez nem is csoda, hiszen a művészet, ritka kivételektől eltekintve, nem lép ki az „életvilág”-ból.

Az értelmezésnek ez a kényszere talán nem más, mint amit az újplatonikusok léleknek neveztek: ez az értékjelző, ez a titkos folyadék hatol be mintegy a hajszálcsövesség törvényének engedve az „életvilág” minden erébe. A *fait divers* mint a teljes immanencia példája, egyszerűen deviáns eset, csak a hírlapok szövegének *immanens* elemzésében *immanens*: a törvényszéki szakértő, a pénzügyőrség, az elmeorvos, a szereplők családja, szűkebb környezete számára már nem az, éppen annyira nem, mint egy nagykövet meggyilkolása az újságírók és újságolvasók szemében. Természetesen bármilyen összefüggés (szöveg) analízise, egyre mélyebbre haladva, ilyen deviáns eseteket fog kimutatni. Az említett lyoni felcser meggyilkolásánál akadhat például tanú, akit a tv és a *série noire* még nem fertőzött meg annyira, hogy abban egy szigorúan egyedi tényt állapítson meg, amelyhez semmilyen pótlólagos interpretációnak nem kell járulnia. Alkalmassint meg lehetne állapítani, akár egészen egzakt módszerekkel, hogy a „természetes világnézet” egy szintjén (egy szövegben) hol jelentkezik szükségképpen olyan deviáns eset, mint a zurnalisztikában a *fait divers*. Ezekben a mondhatni kivételes esetekben mutatkozik halovány árnyéka annak, amit tudomásom szerint a XIX. század úgynevezett pozitívista természet-tudománya a *tény* fogalmán, pontosabban az *elemi tény* fogalmán értett. Egy tárgy, egy történés, egy je-

lentés (és ha nem tévedek: egyazon idő) – valahogy így fest a *historia* atomja. A természetes világnézet számára, mivel az „életvilág”-ban az interpretáció a megnevezés, a beszéd kritériuma, az elemi tény a semmivel egyenlő. Hogy ez esetleg nemcsak az életvilágban van így, nem ide tartozik. A nyelv történetileg színezett rendszere („allemand” és „boche” egyaránt azt jelenti, hogy „német”, de... micsoda különbség!), az állandóan rárakódó affektív rétegek lehetetlenné teszik számunkra, hogy elméleti és rendszerező erőfeszítés nélkül egyértelműen meghatározzunk valamit, ez elismerten a tudomány előjoga.

Az emberi cselekedetekkel foglalkozó gyakorlati-technikai tudomány, a jog, a „természetes világnézettel” összhangban az embereket egymás közti viszonyaik, kapcsolataik, konfliktusaik alapján ítéli meg. Az ember önmagában semleges lény. A magánzárkábüntetésről elmélkedve írja Eötvös József: „... magános ember egészen jó vagy egészen rossz nincsen, a társaság azzá teheti” (*Vélemény a fogházjavítás ügyében* című, 1837-es tanulmányában), és nagyon jól látja a magány és a téboly közötti összefüggést is. Az „életvilág”-ból, az értelmezés (értékelések, konfrontáció, önállítás, vélekedés, hagyomány, hajlamok, beidegződések, szokások, rokon- és ellenszenv) világából való kiszakadás – nem normális. Érthető, hogy a fogoly a magánzárkában megőrül, hiszen Énje elvesztésére kényszerítik: az interpretáció meg-megújuló árama közte és a többi ember, illetve a társadalom között folyt, a szerves falon megtörik. (Az persze Eötvös előtt sem titok, hogy a közös cella nem sokkal jobb megoldás.) Az immanencia megélése a *halállal* egyértelmű: a heroikus magányt senki sem önmagáért vállalja, az a bizonyos „önmegtagadás” önnön immanenciánk tagadása. Az áldozat, a magány áldozata is, akkor hősi áldozat, ha *értékért* vállalják. A bolondokról most ne essék szó. (Széchenyi például *nem* volt örült: Döblingben *vezekelt*, bolondsága, azaz magánya tehát hősiessé volt, tehát nem volt bolondság.)

Merleau-Ponty *Öt jegyzet Claude Simonról* című rövidke és szaggatott traktátusában két, számunkra nagyon fontos dolgot mond:

„Vízió

látni, ez annyit jelent: engedélyünk van rá, hogy ne gondoljuk el a dolgot, *hiszen látjuk*

Minden vízió, bármilyen színben jelenjék is meg, az a bizonyos gondolat-vetítívászon (amely más gondolatok sereglését teszi lehetővé) – (*Vorhabe*) (és réteges ülepedés)

érzéki vízió és látnoki vízió.”

Ez az egyik. A második:

„*meg aztán fel kell ébreszteni vagy felizgatni vagy megszólítani* (már nem tudom, melyik szót használta). Vagyis aki érez és él, az nem közvetlenül adott. Munkával fejt ki magát.”*

A két citátum nemcsak az idézés nem tagadható gyönyörűsége miatt került ide. Csapongó elmélkedéseinkben a „természetes világnézet” néhány jellemzőjét próbáltuk kikeresni. Most, hogy megalapozásáról, alapjairól töprenkedünk, nem kerülhettük el, hogy szemügyre vegyük azt az elemi és első-eredeti (tehát szó szerint *archaikus* helyzetet, amelyben a „természetes világnézet” újra meg újra megfogalmazódik: ez a *látás* pillanata, mikor szembenáll az érzéki-szellemi szubjektum a valamilyen objektummal. Merleau-Ponty nagyon helyesen véli, hogy ez pusztán negatívum, egyszerű mellérendelés, lehetőség, de mindenekelőtt *negatívum*, nem tett, nem hódítás, *semmi*: üres keret, *fehér* vetítívászon, amely „más gondolatok sereglését teszi lehetővé”, a teljes tartalmatlan általánosság evidenciája, a Nincs. Ez is a „természetes világnézetnek” egy olyan továbbértelmezhetetlen eleme, mint a „réteges ülepedés” más szintjén a fait divers volt, a látás (a vízió) meghatározatlan ellentétpár közötti jelentés nélküli oppozíció – ilyenekre épülnek

* Fáber András fordítása.

mint alapra az új humán tudományok vagy *embertudományok*, ahogy a *Korunkban* fordították. Pedig ez az alap maga további megalapozásra szorul.

Mondjunk egy példát. A saussure-i vétetésű hangtanban fonémának nevezik azt a legkisebb egységet, amely megváltoztathatja egy szó értelmét. A magyar nyelvben fonéma értékű például a magánhangzók hosszúsága (*por – pór*). Erre az elvre az egész fonetika és fonológia felépíthető. Csak azt nem határozták meg, mi a jelentés (a „szó értelme”). Rendszerezési okokból nyilván megadnak egy jelentés-definíciót, de azt kívülről viszik be, s amely implicitnek teszi fel a szemantika fogalom-apparátusának ismeretét: ez enyhén szólva jókora csorba az egzaktságon. Ha a *víziót* mint egyszerűt és üreset vesszük alapul, úgy járnánk el, mint az említett példában a tudomány, amely gyakorlati (módszertani, szisztematikai) okok miatt kényszerül erre. Tudniillik a vízió elvonás, absztrakció, amely a gazdag, tartalmas szubjektumot és a tárgyat, mint egy fénykép, egyetlen keretbe szorítja; de ez a fikció a továbblépésnél azonnal felbomlik. Az igazi általános messze van ettől, még szegényebb és kopárabb. A vízió egészen egyszerűen *nincsen*, ami nem zavarja abban, hogy „az élet” alkotóeleme legyen: a „természetes világnézettel” sincs ez máskülönben, amely egy furcsa Semmi öntudata. Ezt is mondja másodjára Merleau-Ponty: „Aki érez és él, az nem közvetlenül adott.” Ezt *nem hiszi* a „természetes világnézeten” megrekedt közgondolkodás: hogy egy lombos ág (vagy ha úgy tetszik, egy turbogenerátor) szemlélete *nem* valami adott, amit mindig fel lehet mutatni mint egyszerűt és mint kezdetet. (Vö. Hegel írásával: *Ki gondolkodik elvontan?*) Sajnos nem így van. Aki él, aki érez és él, a koordinátatengelyek találkozási pontján áll: de ezt a pontot *zérónak* hívják. Aki él, „munkával fejti ki magát”: már ez az egyszerű dolog, ez a zérus, hogy él, elkülönböződés, reflexió, „munka” eredménye. „*Fel kell ébreszteni vagy felizgatni vagy megszólítani*” – csak akkor kezd élni.

Mi láthatjuk a „természetes világnézetet”, de a „természetes világnézet” nem láthatja önmagát. Más-honnan kell néznünk, hogy lássuk. Nem segít a kaland (nem győznénk kitapasztalni), sem a tudomány invarianciája (az úgynevezett *igazságot* keressük). Ki kell szabadulnunk az értelmezések „életvilágának” bűvös köréből. *Nem értelmezünk, hanem magyarázunk.*

A bölcséleti hermeneutika (magyarázat, kifejtés, explicatio) lehetősége: az arkhimédészi pont lehetősége.

5

A szellem munkája mindig arra irányul, hogy az értelmezések köreit megbontsa, hogy a magyarázat behatoljon az „életvilágba”, áthassa, megszüntesse, valami másra vezesse vissza. E munkával hasonló irányba mutat a költészet jelképes-panteisztikus tárgyföl-fogása, amely mindig valami *mást* sejt a közvetlenül adott, a természet, egy érzelem, egy nosztalgia, egy felület mögött: és jól sejt. A nagy költészet varázsa éppen abban áll, hogy a túlsó bűvöletében rendezi a dolgokat, ezért koherensebb, és mélyebb rendet tár elénk, mint az „életvilág”. A magyarázatnak ezen a reveláción kívül mélyebb rend valóságát (is) kell nyújtania.

Íme: a dombon ismét ragyog az ősz, a tetőn, a Kígyó utcában új ház épült, ezt is számításba kell vennem ezentúl. A kerteket, a Kányafőtől a Kómálig, páncélzörgés tölti be, kardok villannak, ámulva nézzük ezt a hihetetlen ármádiát, amint özönlik fölfelé, látom a sisakforgók színét, aztán eltűnik az egész, mint a füst.